

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA VHUVHILI (P2)

LUHUHI/THAFAMUHWI 2016

MEMORANDAMU

MARAGA: 80

Memorandamu uyu u na masiatari a 27.

TSIVHUDZO KHA VHAṬOLI/VHAMAKI

- Memorandumu uyu i tou vha tsumbandila fhedzi ya u thusa vhaṭoli/vhamaki.
- Memorandumu u tea u thoma wa dzulelwa dzulo nga vhoṭhe vha kwameaho khathihi na phanele ya u linga musi u ṭola/maka hu sa athu u thoma.
- Phindulo dza vhalingiwa dzi tea u eliwa nga u angaredza zwi tshi tevhedza vhukoni/ndeme yazwo.

MAGA A U ṬOLA/MAKA

1. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzi fhiraho tshivhalo tsho tiwaho, kha vha make/ṭole fhedzi phindulo ya u thoma. (Mulingiwa ha tei u fhindula mbudziso ndapfu na mbudziso pfufhi u bva kha lushaka luthihi lwa bugu/liṅwalwa.)
2. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzoṭhe nṅa u bva kha KHETHEKANYO YA A, (zwirendo zwo vhonwaho), kha vha make/ṭole phindulo mbili fhedzi dza u thoma.
3. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso ndapfu mbili kana mbudziso pfufhi mbili kha KHETHEKANYO dza B na C, kha vha make/ṭole ya u thoma vha litshe ya vhuvhili. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzoṭhe nṅa, kha vha make/ṭole phindulo ya u thoma kha KHETHEKANYO iṅwe na iṅwe, tenda a vha o fhindula mbudziso nthihi pfufhi na nthihi ndapfu.
4. Arali mulingiwa a nga fhindula phindulo mbili hune ya u thoma ya vha yo khakhea ngeno ya vhuvhili i yone, kha vha make ya u thoma vha litshe ya vhuvhili.
5. Arali phindulo dzi songo nomboriwa nga ngona, kha vha make/ṭole vha tshi tevhedza memorandumu.
6. Arali vhukhaki ha mupeleṭo vhu tshi nga khakhisa ṭhalutshedzo, kha vha zwi make sa vhukhaki. Arali zwi sa khakhisi ṭhalutshedzo, kha vha make sa zwone.
7. *Mbudziso ndapfu/dza maanea*
Arali maanea/phindulo ndapfu ya nga vha pfufhi kha tshivhalo tsha maipfi tsho tiwaho, vha songo nea ndatiso, ngauri o no ḍi dzula o ḍihaṭula ene muṅe. Arali phindulo ya lapfesa u fhirisa mpimo, kha vha sedzuluse/ṭole nga ho teaho nyimele nahone vha songe mutumba na vhaṭoli vhahulwane. Kha vha shumise rubriki dza u linga dzi re kha *Aphendikisi ya A na B* u ṭola maanea a vhalingiwa.

8. *Mbudziso pfufhi*
Arali mulingiwa a songo shumisa zwidevhe musi o humbelwa uri a khouthu, vha songo nea ndatiso.
9. Kha mbudziso dzo vuleaho (open-ended questions), hu songo avhelwa maraga kha EE/HAI, kana kha NDI A TENDA/A THI TENDI. Thikhedzo/khwathisedzo/thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.
10. Hu songo avhelwa maraga kha NDI NGOHO/A SI ZWONE kana NDI MBUNO/KUHUMBULELE KWAVE. Thikhedzo/Khwathisedzo/Thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

VHURENDI HO VHONWAHO/RANDELWAHO/GUDIWAHO

MBUDZISO YA 1: VHURENDI – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE:

- Kha vha shumise adendamu/mbuno dzi tevhelaho, kha dziñwe dze vhalingiwa vha ñea, sa tsumbandila yo livhiswaho kha u òla/maka mbudziso iyo, zwi tshi yelana na u nyanyulea khathihi na u pfesesa ha hawe ha tshirendo itshi.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari 25 musi vha tshi òla/maka mbudziso iyi.

KUAVHELWE KWA MARAGA

Maraga dzi avhelwe nga ñdila yone:

- Maraga dza 7 ndi dza mbuno.
- Maraga dza 3 ndi dza luambo. Dzone dzi avhelwe nga ñdila hei:
 - Maraga 3 arali mbuno dzi 6–7
 - Maraga 2 arali mbuno dzi 4–5
 - Maraga 1 arali mbuno dzi 0–3

U VHA THANYELE – D Ñephalama

ADENDAMU

Marangaphanda

Thalutshedzo ndi zwine tshirendo tsha amba zwone. Tshitanza/Ndima i vhumbwa nga mitaladzi/vese ine ya bveledza khethekanyo kana yunithi kha tshirendo. Kha itshi tshirendo murendi u shumisa zwitanza zwa rathi u bvisela khagala thalutshedzo ya itshi tshirendo. Murendi u khou shumisa zwitanza u thalutshedza uri vhathu vha sumbedza uri vha a u funa ngeno vho ðala vengo ñine vha sa òde u u sumbedza – ndi lufuno lwa kholekhole/muhoyo.

Mbuno

- Kha tshitanza/ndima ya u thoma murendi u ñea thalutshedzo ya uri vhathu vha ni seisa khole ngeno mbiluni dzavho zwi siho.
- Kha tshitanza/ndima ya vhuvhili murendi u ñea thalutshedzo ya uri vhathu vha a tonda muthu ngeno vho mu lalela/dzumbamela hu u itela uri a sa zwi vhone uri a vha mu funi/vha tshi ðo fhedza vho mu tshinyadza/vhulaha.
- Kha tshitanza/ndima ya vhuraru murendi u ñea thalutshedzo ya uri vhathu vha sumbedza muthu lufuno ngeno nga thungo vha tshi khou mu sola na u mu sasaladza.

- Kha tshitanza/ndima ya vhuṅa murendi u nea ṭhalutshedzo ya uri musoliwa ha zwi vhoni uri vhasasaladzi vhawe vha khou mu tshinya vhumuthu/tshirunzi tshawe.
- Kha tshitanza/ndima ya vhuṭanu murendi u nea ṭhalutshedzo ya uri vhathu vha diita vhavhuḍi ngeno vha vhone vhavhulahi vha.
- Kha tshitanza/ndima ya vhurathi murendi u nea ṭhalutshedzo ya uri muthu kha thanye vathu vhane vha sumbedza uri vha a mu funa ngeno vho mu dzumbela vuvhi havho.

Magumo

Murendi o kona u shumisa zwitanza/ndima u bvedza ṭhalutshedzo ya uri vhathu vha a sumbedza u u funa ngeno vho ḍala vengo kha iwe. [10]

MBUDZISO YA 2: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

VHUNGOHO NA VIVHO – TR Ratshitanga

- 2.1 Murendi u tama u bvisela khagala uri ngoho na vivho a zwi andani/zwi a lwedzana/a zwi pfani. √√ (2)
- 2.2 Ipfi 'vhulada' li bvedza ṭhalutshedzo ya uri vivho li a vhaivha dovha la tambudza muṅe walo√ (2)
- 2.3 *Vhungoho vhu tshi li hada* > li dzamuthu/lifanyamuthu.√
Vhungoho vhu tshi li hada *sa khwivho* > lifanyisi. √ (2)
- 2.4 Ndi khaesura, i shumaho u awedza zwiṭuku u bvedza mutevhetsindo u ongolowaho/wa u pfela vhuṭungu.√√

KANA

- Khoma i bvedza khaesura. I shuma u tumanya mihumbulo mivhili i tevhekanaho u bvedza khwathisedzo ya zwi ambiwaho. √√ (2)
- 2.5 Ee/Ndi a tendelana nae. A hu na tshi fhiraho ngohov ngauri a i shanduki na khathihi.√

KANA

- Ngauri ngoho a i kundwi nga vivho/mazwifhi na khathihi. √√ (2)
(Na zwiṅwe zwi pfallaho). [10]

MBUDZISO YA 3: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI**VHASWA VHA AFURIKA TSHIPEMBE – LR Ndlovu**

- 3.1 Murendi u tama u bvisela khagala uri vhatu vha vho tendelwavho u amba zwine vha funa hu si na u hanelwa/fariwa/tovholwa. √√ (2)
- 3.2 Iphi 'maphinde' li bveledza thalutshedzo ya u amba mafhungo a si ngoho/a si a vhukuma/a sa fhatihho lushaka.√√ (2)
- 3.3 Ndi lifanyamuthu/liedzamuthu.√ Murendi u amba uri shango li a bvelela/li a vha na lukuna musi vhaswa vhalo vha tshi shumesa/vha sa bvafhi.√ (2)
- 3.4 U eletshedza vhaswa vha Afurika Tshipembe uri vha thanye vha bve kha vhupuli na u sa kona u vhona zwi bveledzaho shango.√√ (2)
- 3.5 Ee/Ndi a tendelana nae. Murendi u kaidza vhaswa uri vha songo tamba nga mbofholowo/demokirasi/shango lavho lo pfumaho uri vha mirafho i daho (madadzwane) vha diphine nga zwe ra wana/lwela.√√ (2)
[10]

MBUDZISO YA 4: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI**DWADZETSHIFU – T Makhado**

- 4.1 Murendi u bvisela khagala u pfa hawe vhutungu a tshi humbula nga ha dwadze/nyimele ine a vha khayoy.√√ (2)
- 4.2 Ndi mutevhetsindo u ongolowaho.√ Murendi u pfa vhutungu vhunga a si tsha kona na u tshimbila, ngeno o onda lu ofhisaho.√ (2)
- 4.3 Murendi u vho pfa vhutungu ngauri u diphina hawe zwila a tshe o takala ho fhela,√ ho sala u tambudzwa nga vhulwadze.√ (2)
- 4.4 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri murendi o livhana na lufu vhunga dwadze lo no hulela tshothe.√√ (2)
(Kana zwiñwevho zwi pfallaho).
- 4.5 Vhu sumbedza uri wa tshila nga ndila i sa tangedzei u a dzhenwa nga malwadze ane a u isa lufuni.√ Murendi o didzhenisa kha zwa vhudzekani zwa mu hovhela malwadze a isaho lufuni.√ (2)
[10]

NA

VHURENDI VHU SONGO VHONWAHO/RANDELWAHO (HA KHOMBEKHOMBE)

MBUDZISO YA 5: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

LUFU LWA VHUTSHILO – LR Ndlovu

- 5.1 Vhathu vhanzhi (vhaswa) vha ano maḁuvha vho no tou vha mavhida a nḁa vhunga vha tshi vho fa vha tshee vhaḁuku nga zwiito/maitele mavhi ane vha ḁidzhenisa khao.√√ (2)
- 5.2 Ipfi 'vhutshilo' li hanedzana na 'lufu' zwa bveledza lihandi. Thoho iyi yo tea vhunga murendi a tshi khou bvisela khagala uri naho vhaswa vha ano maḁuvha vha tshi khou 'tshila' vha ḁi nga vhatu vho 'faho' vhunga vhutshilo havho vhu vhupfufhi nga u tshila vha sa ḁilondi.√√ (Kana zwiḁwevho zwi pfallaho). (2)
- 5.3 Ndovhololo ya 'vhutshilotshilo' i bvisela khagala khwaḁisedzo ya vhutshilo ho kunaho/havhuḁi vhune ha tamisa na musu muthu wa hone o no lovha.√√ (2)
- 5.4 Muhumbulo muhulwane ndi wa u tsivhudza/kaidza vhaswa (na vharangaphanda) uri vha litshe kutshilele ku si kwavhuḁi vhatuni/songo teaho vhatuni.√√ (2)
- 5.5 Ndi a tendelana nae, ngauri hu na vharangaphanda vhane na vhone vha si tsha londa kutshilele kwo teaho vharangaphanda havho vhunga vha tshi tshila vha si na mbonelaphanda.√√ (Kana zwiḁwevho zwi pfallaho). (2)

[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLUKULO**NGANEA*****TSHI DO LILWA* – NE Phaswana****MBUDZISO YA 6: *TSHI DO LILWA* – MBUDZISO NDAPFU****KHA VHA DZHIELE NZHELE:**

- Izwi i tou vha mutheo wa u fhindula iyi mbudziso ndapfu. Kha zwi shumiswe sa tsumbandila fhedzi. Fhedzi-ha, kha vha tendele-vho na miñwe mihumbulo yo fhambanaho na iyi, tenda ya vha i tshi sumbedza vhusiki na vhutanzi ha tsenguluso na mihumbulo zwo dziaho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari 27 musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

KUAVHELWE KWA MARAGA**Maraga dza mbuno 15.****Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:**

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) – maraga 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga heyi ndila:
 - Arali e kha khoudu 6–7 u wana maraga 4
 - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 3
 - Arali e kha khoudu 1–3 u wana maraga 2

ADENDAMU**Marangaphanda**

Khudano ndi u lwa/fhambana ha mihumbulo vhukati ha vhabvumbedzwa nga tshavho/vhukati ha vhabvumbedzwa na mulayo/vhukati ha vhabvumbedzwa na mupo/kha mubvumbedzwa ene muñe. Khudano i nga bvelela nga nnda lune ya kona u vhonala kana ya bvelela nga ngomu kha mubvumbedzwa ene muñe. Muriwali wa bugu iyi o zwi kona u bvisela khagala khudano nga ndila i tevhelaho:

Mbuno

- Kha iyi nganea yashu, ri wana khudano ya nnda vhukati ha Vho-Luvhone na Vho-Emeli ya u sa tendelana kha kushumisele kwa masheleni afha mutani. Musi Vho-Emeli vha tshi dzhia zwithu nga zwikolodo vha vho swika na hune vha vho balelwa u zwi badela murahu, zwa vho lutanya avha vhavhili.
- Khudano ya nnda i dovha ya vhonala musi Vho-Luvhone Nethulwe vha tshi hanelwa u koloda tshedele nga minidzhere wa bannga ya Second National Bank Vho-Potgieter ngauri ha pfi bannga yeneyo vha a i koloda.

- Khudano i dovha ya vhonala vhukati ha Vho-Luvhone na Luambo. Ndi musi zwila Vho-Luvhone vha tshi ya u koloda tshelede ya u lifha zwikolodo uri thundu dzi si dzhiwe. Luambo o mbo di vha kolela afhedza a vha vhudza uri a nga tou vha thusa nga u renga thundu dzavho.
- Khudano inwe i vhonala vhukati ha Vho-Luvhone, Vho-Emeli na mulayo. Izwi ri zwi vhona musi Vho-Emeli vha tshi rengisa zwidzidzivhadzi ngei Yunivesithi i ndila ya u toda u lwa na zwikolodo vha vho fhedza vho farwa. Vho-Luvhone vho tou didzhenisa kha zwa vhugevhenga ha u pwasha dzibannga.
- Khudano i vhonala hafhu musi Vho-Emeli vha tshi farelwa u rengisa mbanzhe. Vho-Emeli vha semana na Vho-Luvhone musi vho farwa vha tshi ri Vho-Luvhone ndi vhone vho vha rengiselaho mapholisa.
- Khudano ya nga ngomu ri i vhona musi Vho-Luvhone vha na thaidzo ya u dalelwa nga zwikolodo. Vha ngei mushumoni wavho nga iwambo wa thaidzo vha ita vha tshi dada lune vha hangwa na madzina a vha shumisani navho.
- Khudano inwe ya ngomu ndi ya musi Vho-Luvhone vha tshi humbula u didzhenisa kha zwa vhugevhenga u itela u tandulula thaidzo ya zwikolodo. Vho vha na luvalo lwa u timatima saizwi zwa vhugevhenga zwi si zwavho.
- Musi Vho-Luvhone na lugwada lwavho vha tshi farwa khudano vhukati havho na mulayo i mbo vhifha/hulela tshothe lune vha fhedza vho valelwa dzhele.

Magumo

Muñwali o kona u bveledza khudano buguni iyi ngauri ndi yone yo totomodzaho mafhungo zwa mbo vhangula na u dzikusa dzangalelo la vhavhali/muvhali.

[25]

MBUDZISO YA 7: TSHI DO LILWA – MBUDZISO PFUFHI

- 7.1 Tsha nyito i takuwaho,√ ngauri ndi musi Vho-Luvhone na Vho-Emeli vho ya u koloda tshelede ha Luambo vha tshi toda u lifha zwikolodo zwavho zwe zwa vha zwo no andesa.√ (2)
- 7.2 Vho-Luvhone na Vho-Emeli vho vho kundelwa u wana thuso ya masheleni kha Luambo zwa mbo vha kombetshedza uri nga murahu vha vho didzhenisa kha zwa vhugevhenga ha u rengisa mbanzhe na u tswa dzitshelede.√√ (2)
- 7.3 Thaidzo i kwama Vho-Emeli nga ndila i vha vhaihaho ngauri vho vha vho no dinalea lwe vha vha vha si tsha kona na u amba.√√ (2)
- 7.4 Luambo o olwa sa muthu ane a dihudza/dikukumusa/kola nga zwine a vha nazwo.√ Kufhindulele kwawe a si ku sumbedzaho matshilisanano avhudi.√ (2)
- 7.5 Ndi khudano ya nga ngomu.√ Ngauri ho do vuwa luvhengelambiluni kha Vho-Luvhone nge Luambo a vha dzima tshelede nga ndila i vhavhaho vhukuma.√ (2)

- 7.6 Mulaedza ndi wa uri vhathu kha vha litshe vuhovheleli kha zwithu zwine vha si kone u zwi swikelela.√ Izwi ri zwi vhona musu Vho-Emeli vho dzhenisa Vho-Luvhone zwikolodoni nga hone u funesa zwithu zwa n̂tha.√√ (3)
- 7.7 Muñwali vho kona u bvisela magumo khagala ngauri Vho-Luvhone na Vho-Emeli vho do fhedza vho farwa ngauri vho vha vho no didzhenisa kha zwa vhugevhenga na zwidzidzivhadzi.√√

KANA

- Magumo a bugu iyi a a timatimisa musu ri tshi vhona Dzhalagoma wa l̂gevhenga lo godombelaho a tshi mbo di rembuluwa kerekeni nga nd̂ila i mangadzaho. Zwi nga magumo o tou kombetshedzwa zwa vho sia a sa tsha fusha. √√ (2)
- 7.8 Vho-Emeli ndi mufumakadzi wa musalauno we a vha a tshi funesa zwithu zwavhudi zwa u dura, u fana na dzigoloi dza maimo, zwikolo zwa u dura, thundu ya nd̂uni na zwiambaro. U ya nga tshifhinga, izwi zwi vha tutuwedza u didzhenisa kha zwa vhugevhenga vhune ha fhedza ho vha wedza khomboni √√√ (3)
- 7.9 B. U luvha a hu vhavhi/B/U luvha a hu vhavhi. √ (1)
- 7.10 Ndi vhona zwo tea, ngauri Dzhalagoma o divhona mulandu kha zwe a ita a vho shanduka thanzi ya muvhuso ngauri o vha o diimisela u bula zwothe uri a kone u hangwelwa.√√

KANA

- Ndi vhona zwi songo tea, ngauri u khou laledza vhañwe vhe a tou vha dzhenisa kha zwiito zwo vhifhaho, zwi sia a sa fulufhedzei.√√ (2)
- 7.11 - Ndo vha ndi tshi do dibvisa kha mafhungo a u funesa zwithu zwa n̂thesa ngeno ndi sa koni u zwi swikela.√
 - Ndo vha ndi tshi do langa zwikolodo zwanga uri zwi songo fhira mpimo lune nda do balelwa u zwi badela.√
 - Ndo vha ndi tshi do thoma nga u langana na munna wanga musu ndi sa athu u renga tshithu.√
 - Ndo vha ndi tshi do ditanganedza uri tshedele a thi na.√
 (Zwiraru fhedzi na zwiñwe zwi pfalaho) (3)

[25]

BULAYO LO TALIFHAHO – AW Magau***MBUDZISO YA 8: BULAYO LO TALIFHAHO – MBUDZISO NDAPFU******KHA VHA DZHIELE NZHELE:***

- Izwi i tou vha mutheo wa u fhindula iyi mbudziso ndapfu. Kha zwi shumiswe sa tsumbandila fhedzi. Fhedzi-ha, kha vha tendele-vho na miñwe mihumbulo yo fhambanaho na iyi, tenda ya vha i tshi sumbedza vhusiki na vhuṭanzi ha tsenguluso na mihumbulo zwo dziaho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari 27 musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

KUAVHELWE KWA MARAGA***Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:***

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo)- maraga 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
 - Arali e kha khoudu 6–7 u wana maraga 4
 - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 3
 - Arali e kha khoudu 1–3 u wana maraga 2

ADENDAMU***Marangaphanda***

Khudano ndi u lwa/fhambana ha mihumbulo vhukati ha vhabvumbedzwa nga tshavho/vhukati ha vhabvumbedzwa na mulayo/vhukati ha vhabvumbedzwa na mupo/kha mubvumbedzwa ene muñe. Khudano i nga bvelela nga nda lune ya kona u vhonala kana ya bvelela nga ngomu kha mubvumbedzwa ene muñe. Muñwali wa bugu iyi o zwi kona u bvisela khagala khudano nga ndila i tevhelaho:

Mbuno

- Kha nganea yashu iyi,ri wana khudano vhukati ha Vho-Lugisani na Vho-Mandiwana khathihi na Vho-Mukhotho. Vho-Lugisani vha hanedza mulandu wa Vho-Sandani Mawelewele vha tshi ri a vha na mulandu ngeno vhavenda Vho-Langanani Mandiwana vha tshi ri vha na milandu kha vha bvisela tshelede.
- Khudano vhukati ha Khumela Rabambukwa na Vho-Tshikweta: Musi vha tshi semana Khumela a sumbedzisa uri u do fhisa muḍi wavho.
- Khudano vhukati ha Vho-Lugisani na Vho-Mukhotho khathihi na Vho-Mandiwana: Musi vha kalaha avha vha tshi da na mafhungo a mirundu, tshikona, zwiṭambo, thondo na u lima dzunde nga vhaṭhannga ngeno Vho-Lugisani vha tshi ri hu khuriwe mudavhi wa bola na u renga goloi uri vhaṭhannga vha gude u reila.

- Khudano vhukati ha vhafunzi Vho-Mamidze na Vho-Lugisani: Musi Vho-Mamidze vha tshi todou hwelela mulandu wa uri Phundulu o vha sukumedzela tshaloni tsha Muana lo Ralineba ngeno Vho-Lugisani vha tshi ri vha mu hangwele sa izwi vhe mufunzi. Na musi Vho-Marita, mufumakadzi wa Vho-Mamidze vha tshi lifhiswa tshelede nga Vho-Lugisani ya uri vho luma Vho-Mmbi, hu si mmbwa Maphangule.
- Khudano vhukati ha Vho-Lugisani na Vho-Mamidze na khonani dzavho: Musi Vho-Mamidze na khonani dzavho vha tshi vha luka maano mavhi a uri Vho-Lugisani vha iswe Dovhoni u itela u vha vhulaha nga ndila yo talifhaho.
- Khudano vhukati ha Vho-Lugisani na Vho-Mphaga: Musi Vho-Mphaga vho tanganedza vhurifhi vhu no bva ha madzhisitarata vhu no amba uri Vho-Lugisani vha khou vhang vuhosi ha Dovhoni, vha vhona unga vha khou todou vha dzhiela shango na vhatanuni vhavho. Vho-Mphaga vha todou u thuntsha Vho-Lugisani.
- Khudano vhukati ha Vho-Lugisani na Vho-Nyamalwela Singo: Musi Vho-Nyamalwela vha tshi wana vhurifhi vhu no bva ha madzhisitarata ha uri Vho-Lugisani vha toda u vha khosi tshiimoni tshavho. Vho-Nyamalwela nga u ofha Vho-Lugisani vha mbo di shavhela musanda.
- Khudano vhukati ha Vho-Lugisani na Tshambenga: Musi Tshambenga a tshi posa matombo mudini wa Vho-Lugisani a fhedzisela o pora thoho ya niwana Mukandangalwo a mbo di lovha na zwenezwo.
- Khudano vhukati ha Vho-Mphaga na Vho-Mamidze na khonani dzavho: Musi Vho-Mphaga vha tshi pandela avha vhakalaha nge vha wanulusa uri mufhrifhiri wa Dovhoni wo itwa ngavho, hu si Vho-Lugisani.

Magumo

Munwali o kona u bvedza khudano buguni iyi ngauri ndi yone yo totomodzaho mafhungo na u vhangula dzangalelo la vhavhali. [25]

MBUDZISO 9: BULAYO LO TALIFHAHO – MBUDZISO PFUFHI

- 9.1 Nyito i takuwaho,√ ngauri Vho-Lugisani vho vha vho no pfuluselwa Dovhoni nga vhamusanda hune tshikwekwe tsha u vha vhulaha nga ndila yo talifhaho tsho vha tshi tshi nana u divhonadza henefha.√ (2)
- 9.2 Ndi khudano ya nga ngomu, ngauri ri vhona Vho-Lugisani vha khou gungulela mbiluni vhe vhothe u sumbedza uri vha na thaidzo khulwane ine ya khou vha dina mihumbuloni yavho vhe vhothe. √√ (Na zwiwe zwi pfalaho). (2)
- 9.3 Vha khou pfa vhutungu ngauri zwe zwa itwa khavho zwo vha vhaisa nga maanda ngauri vho sia zwothe na mabindu avho ngei Tshiozwi, zwithu zwe vha tou zwi svela biko.√√ (2)

9.4 Vho-Lugisani ndi munna wa u luga a si na nndwa na muthu, a si na mikalukalu, nahone ane a kona u tangedza nyimele ine a tangana nayo, ndi munna a sa laṭi fhulufhelo. √√
(Na zwiṛwevho zwi pfalaho). (2)

9.5 Nga murahu ha izwi, Vho-Lugisani vho do shumesa nga maanda u bvedza shango la Dovahoni, ha vha na maḍi, mabindu, kiliniki na tshikolo, zwa vho fhira na zwa nga murahu/zwa mulovha. √√ (2)

9.6 Mulaedza ndi wa uri musu muthu a tshi vhambela vhaṛwe vhathu maano mavhi, zwi fhedza zwo vhaisa iwe mune wazwo. Musi Vho-Mamidze na khonani dzavho vha tshi langana u vhaisa Vho-Lugisani, zwa vho fhedza zwo vhaisa vhone vhane. √√√

KANA

Ngoho a i kundwi nga vhuvhi, Vho-Lugisani vho lingiwa hunzhi fhedzi vha ima ngohoni, vhavhi vha fhedza vho kundwa. √√√ (3)

9.7 Musi bugu i tshi ya magumoni, vhamusanda Vho-Mphaga vho fhedza vho pandela Vho-Mamidze na khonani dzavho nge vha zwi wana uri ndi vhone vhane vha khou fheta Vho-Lugisani vhane vha imela ngoho, ha vha u 'vhulaha' izwi zwifheti/vhadziatshimbevha nga ndila ya vhuṭali. √√√ (3)

9.8 Vho-Lugisani vho bvedza shango na vhaswa vhalo nga ndila ya musalauno-ha vha na zwikolo, mitambo ya vhaswa, maḍi na kiliniki u fhirisa zwe vhalaha Vho-Mamidze na khonani dzavho vha vha tshi tama u humisela shango murahu nga u omelela kha zwithu zwi sa bvedzi shango. √√√ (3)

9.9 A. Muthu a bva ho vhifhaho, a dovha a humela u a wela khakhathini/A/ Muthu a bva ho vhifhaho, a dovha a humela u a wela khakhathini. √ (1)

9.10 Ndi vhona vhu sa yelani, ngauri mufunzi u lavhelelwa u amba ngoho kha tshitshavha na u tshi sumbedza ndila kwayo ya matshiliso, hu si u vha na tshimbevha tsha u vhaisa na fheta vhaṛwe vhathu lini. √√ (2)

9.11 - Ndo vha ndi tshi nga vhudzisesa Vho-Lugisani uri mafhungo ayo ndi ngoho naa, kana a tou vha mazwifhi a vhuluṭa. √
- Ndo vha ndi tshi nga gidimela ha vhamusanda u yo vhudzisa uri ndi zwone na zwine zwa khou ambiwa nga vhurifhi. √
- Ndo no wana ngoho ya mafhungo, nda konou dzhia vhukando. √
(Na zwiṛwe zwi pfalaho) (3)

[25]

MAFELADAMBWA – NE Sigogo**MBUDZISO YA 10: MAFELADAMBWA – MBUDZISO NDAPFU****KHA VHA DZHIELE NZHELE:**

- Izwi i tou vha mutheo wa u fhindula iyi mbudziso ndapfu. Kha zwi shumiswe sa tsumbandila fhedzi. Fhedzi-ha, kha vha tendele-vho na miñwe mihumbulo yo fhambanaho na iyi, tenda ya vha i tshi sumbedza vhusiki na vhuṭanzi ha tsenguluso na mihumbulo zwo dziaho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari 27 musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

KUAVHELWE KWA MARAGA**Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:**

- Tshivhumbeo : (Mathomo, mutumbu, magumo) - maraga 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila:
 - Arali e kha khoundu 6–7 u wana maraga 4
 - Arali e kha khoundu 4–5 u wana maraga 3
 - Arali e kha khoundu 1–3 u wana maraga 2

ADENDAMU**Marangaphanda**

Khudano ndi u lwa/fhambana ha mihumbulo vhukati ha vhabvumbudzwa nga tshavho/vhukati ha vhabvumbudzwa na mulayo/vhukati ha vhabvumbudzwa na mupo/kha mubvumbudzwa ene muṅe. Khudano i nga bvelela nga nnda lune ya kona u vhone kana ya bvelela nga ngomu kha mubvumbudzwa ene muṅe. Muñwali wa bugu iyi o zwi kona u bvisela khagala khudano nga ndila i tevhelaho:

Mbuno

- Kha iyi nganea, khudano ya nnda i vhone vhukati ha Mawela na Vho-Maemu. Musi Mawela o pfa mme awe vha tshi khou amba na Vho-Matodzi, makhadzi awe, u pfa uri Vho-Maemu vha khou mu lowa, a mbo di thoma u vha vhenga.
- Khudano i dovha ya vhone vhukati ha Vho-Sara na Vho-Maemu. Musi Vho-Sara vho no pfa uri Vho-Maemu ndi vhone muṅe wa phele vho pfa nga Vho-Matodzi, vhukonani havho ho do sekana vha si tsha takalelana.
- Khudano iñwe ri i vhone vhukati ha Vho-Ramasunzi na Vho-Sara khathihi na Vho-Matodzi. Musi Vho-Ramasunzi vha sa tendi uri hu na vhuloi, ngeno Vho-Matodzi na Vho-Sara vha tshi tenda uri vhu hone.

- Khudano i vhone vhukati ha Mawela na vha ha Lialama. Musi Mawela o pfa uri u khou loiwa nga Vho-Maemu, o mbo di dzudzanya na makhomoretthe uri a tou vha fhisedzela ngomu nduni.
- Khudano i vha hone vhukati ha Mawela na mulayo. Musi Mawela a tshi toda u fhisedzela vha ha Lialama ngomu nduni, mapholisa vho mbo di da vha mu fara ngauri u khou lwa na mulayo.
- Khudano i divhonadza hafhu vhukati ha Vho-Ramasunzi na nwana wavho Mawela. Musi Vho-Ramasunzi vha sa imi na vhuada hothhe ha Mawela na pulane dzawe dza u todou fhisa mu di wa ha Lialama.

Magumo

Muñwali o kona u bvedza khudano buguni iyi ngauri ndi yone yo totomodzaho mafhungo, khathihi na u vhangula dzangalelo la vhavhali. [25]

MBUDZISO YA 11: *MAFELADAMBWA* – MBUDZISO PFUFHI

- 11.1 A tana tshipida tsha nyito i takuwaho,√ ngauri ndi musu mafhungo a u pomoka Vho-Maemu sa muloi a tshi khou nana u hulela a tshi ya phanda.√ (2)
- 11.2 Ndi khudano ya nga nnda ngauri Vho-Sara na Mawela vha vhone vha tshi khou fhambanywa nga mafhungo aya a vhuloi ha vha ha Lialama. (2)
- 11.3 Nyambedzano iyi i a ita uri Mawela a nane u sinyuwa, a pfe a si tsha funa u vhone Vho-Maemu/Izwi zwo tavha muya wa vengo lihulu kha Mawela a tshi vhenge Vho-Maemu.√√ (2)
- 11.4 Vho-Matodzi ndi mukegulu a sa ambi ngoho, ane a lutanya na u funa u amba zwithu zwine vha sa vhe na vhutanzi nazwo.√√ (2)
- 11.5 Mawela zwo mu kwama lwe a fhedza o delwa nga muhumbulo wa u tou fhisedzela vha ha Lialama ngomu nduni, a fhedza o no farwa nga mapholisa a sa athu u vha fhisa.√√ (2)
- 11.6 Mulaedza ndi wa uri muthu ha ngo tea u sokou dzhenelela mafhungo ane a si a divhe./Muthu a songo sokou tendatenda kha mafhungo a vhuloi ngeno a si na vhutanzi nao.√ Mawela o sokou tenda zwauri Vho-Maemu ndi muloi ngeno zwi si zwone a tshi tou vha mafhungo a mmbwa yo faho ye ya vha yo hakwa nga goloi.√√ (3)
- 11.7 Vho-Matodzi vho fara tshilala tsha uri vhuloi vhu hone. Ndi muthu a tendaho kha zwa dziñanga zwa u ya u vhone arali hu na tsho bvelelaho tshi sa tangedzei. Izwi ndi zwine muthu a zwi guda ngei mahayani musu a tshi khou aluwa hune vhatu vha pomokana vhuloi. Ndi ngazwo na zwenezwi zwa mmbwa yo faho vho zwi tenda uri ndi zwithu zwa vhuloi.√√√ (3)

- 11.8 Mafhungo aya a tana tshifhinga tsha zwino hune makhomorete vha rambana u ya u fhisa dzinndu dza vhathu vhane vha khou humbulelwa vhuvhi ho fhambanaho sa vhuloi, u via, u tswa na zwiñwe zwiito zwo vhihaho. Vhathu ano maduvha vha tenda kha zwa u tereka na u dzhia mulayo vha u vhea zwandani zwavho. √√√ (3)
- 11.9 C. Mufumakadzi o malwaho nga kholomo dzo malaho makhadzi/C/ Mufumakadi o malwaho nga kholomo dzo malaho makhadzi. √ (1)
- 11.10 Ndi vhona vhu tshi tangedzea, ngauri Mawela ndi ene ane a khou pfa uri u khou loiwa/vhaisiwa, zwenezwo u lingedza nga ndila dzothe uri a dilwele/ditsireledze.√√

KANA

Ndi vhona vhu sa tangedzei, Mawela ndi nwana, ha tei u sokou dzhena mafhungo a sa a divhi.√√
(Na zwiñwe zwi tangedzeaho). (2)

- 11.11 - Ndo vha ndi tshi nga ya nda vha vhudzisa vhenevho vhane vha pfi vha khou lowa nwananga ndi na onoyo o mmbudzaho uri ri ambe zwi vhe zwithu zwo fhelaho. √
- Ndo vha ndi tshi nga vhudza nwananga uri kha ri dibvise kha vhutendatenda ha zwa vhuloi ngauri zwi a dzhiela muthu mutakalo wawe.√
- Ndo vha ndi tshi do zwi litsha zwo sokou ralo vhunga muthu a sa sengisi muiwe muthu vhuloi vhunga zwi tshi vhanganga vengo na milandu ngei mulayoni. √
(Kana zwiñwevho zwi pfalaho). (3)

[25]

FOLUKULO***KHUVHANGANYO YA FOLUKULO – RV Tshikovhi*****MBUDZISO YA 12: *KHUVHANGANYO YA FOLUKULO – MBUDZISO NDAPFU*****KHA VHA DZHIELE NZHELE:**

- Izwi i tou vha mutheo wa u fhindula iyi mbudziso ndapfu. Kha zwi shumiswe sa tsumbandila fhedzi. Fhedzi-ha, kha vha tendele-vho na miñwe mihumbulo yo fhambanaho na iyi, tenda ya vha i tshi sumbedza vhusiki na vhubanzi ha tsenguluso na mihumbulo zwo dziaho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari 27 musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

KUAVHELWE KWA MARAGA**Maraga dza mbuno 15.****Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:**

- o Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) – maraga 6
- o Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
 - Arali e kha khoudu 6–7 u wana maraga 4
 - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 3
 - Arali e kha khoudu 1–3 u wana maraga 2

ADENDAMU**Marangaphanda**

Milaedza ndi zwine murendi a funa vhavhali/vhathetshelesi vha tshi tsivhudzwa kha kutshilele kwo teaho kha lushaka. Kha izwi zwibveledzwa muñwali u shumisa lungano, tshikhodo, mirero na maambeke a tshi itela u pfukisela tsivhudzo ya mikhwa yavhudi kha lushaka.

Mbuno

- Kha **lungano** ulu mulaedza ndi wa u tsivhudza vhasidzana uri vha songo funa vhatukana vhane vha si vha divhe vho kungwa nga vhulenda na lunako ngauri vha do diwana vha khomboni khulu ine ya nga vha vhulahisa. Izwi ri zwi vhona afha lunganoni musi vhasidzana vha tshi funa vhatukana vhane vha si vha divhe, vha vho fhedza vho shunduka u vha dzindau dze dza vha dzi vho toda u vha vhulaha.
- **Tshirendo tsha sialala** tsho newaho afho ntha tshi nea milaedza ya uri muthu a tshi toda tshithu u fanela u tou diitela/ditodela uri a wane zwone-zwone, vhatu vha tea u shuma vha sa bvafhi. Vhatu vha tshile nga mulalo na thonifho, nahone vha tea u vha na zwidzumbe zwa mitani yavho.

- **Murero wa u thoma** u nea mulaedza wa uri muthu a tshi kaidzwa kha thetshelese, zwa sa ralo u do disola o no vha khakhathini.
- **Murero wa vhuvhili** u nea mulaedza wa uri muthu u fanela u talifha, ngauri u fhumula ha u lugesa zwi do mu vhulahisa.
- **Liambele la u thoma** li nea mualaedza wa uri muthu a sa thanya u do tambula u swika a tshi lovha.
- **Liambele la vhuvhili** lone li disa mulaedza wa uri muthu u fanela u divha uri hu na vhatu vhane vha fheta vhañwe vha tshi di nga vha ima navho.

Magumo

Muñwali o kona u shumisa lungano, tshirendo tsha sialala, mirero na maambe u pfukisela milaedza ya ndeme kha lushaka. Zwi khagala uri mañwalwa haya a na mushumo muhulwane zwitshavhani. [25]

MBUDZISO YA 13: *KHUVHANGANYO YA FOLUKUĽOO* – MBUDZISO PFUFHI

- 13.1 Ndi lungano lwa tsikov/ ngauri lu khou sumbedza he phukha dza thoma hone u wana mitshila.√ (2)
- 13.2 Mu Janetsheli u khou tana tshipida tsha mathomele/mvulatswinga/ ngauri lungano lu tshi thoma lu thoma nga maipfi a uri salungano salungano muga hu u ramba vhatshetshelesi uri vha didzhenise kha lungano lune lwa khou todou anetshelwa.√ (2)
- 13.3 Mubva ha na nzie, nzie dzi khoroni/Tsha kule tshi wanwa nga muhovhi.√ (1)
- 13.4 Mbila yo vha i tshi sumbedza u vha na vhubva,√ i tshi fulufhela uri i do wana thuso kha dziñwe phukha u ya nga hu sa fheli, √ a zwi mangadzi magumoni a ulwu lungano mbila hu si tshe na zwe ya wana zwi i takadzaho. √ (3)
- 13.5 Mu Janetsheli u tama ri tshi guda uri muthu u fanela u tou dishumela uri a wane zwivhuya a sa lindeli thuso i bvaho kha vhañwe vhatu./Vhatu kha ri litshe vhubva na u dzulela u itelwa/shumelwa nga vhañwe./Zwivhuya zwi tou shumelwa. √√ (2)
(Na zwiñwe zwi pfallaho).
- 13.6 13.6.1 Gwavhava li imela vhatu vhane naho vha tshi khou fhurwa vha nga a vha zwi vhoni, vha dzhia liga li vhavhaho mafhedziseloni vha songo amba./Vhatu vha kondelaho u thusa vhañwe./ Vhatu vha sa bvafhi. √ (1)

13.6.2 Mbila yo imela vhathu vha vhubva, vhane vha toda u shumelwa vho themba u fhuredzela vhaiwe. ✓ (1)

Randevhe tsho imela vhathu vha vhubva vhane vha newa maimo avhudi ho sedzwa thuso yavho. ✓ (1)

13.7 Ndo vha ndi tshi do litsha vhubva nda tevhedza mulanga wa u vha na tshumisano na vhaiwe vhathu./Ndo vha ndi sa do rumela muthu u ya mutanganoni wa phukha wa u phakha mitshila; ndo vha tshi do tou ya nga nne mune. ✓✓ (2)
(Na zwiwe zwi pfallaho) [15]

MBUDZISO DZA TSHIBVELEDZWA TSHA E: VHURENDI HA SIALALA (TSHIKHODO)

13.8 Ipfi 'dyambula' li amba u thukhula luzwa, ✓ zwi sumbedzaho u vha na maanda mahulu ha lushaka lwa Vhalaudzi. ✓ (2)

13.9 Murero: Khuhu ya phambo a i imbi mutsho. ✓
Thalutshedzo: Mufumakadzi ha vhusi, hu vhusa munna/ha thomi mafhungo/ha na maanda. ✓ (2)

13.10 Ndi khosi i funwaho nga vhalanda vhayo, ya maanda, nahone i tsireledzaho lushaka lwayo. ✓✓ (2)
(Na zwiwe zwi pfallaho)

13.11 Muhumbulo muhulwane ndi wa u khoda lushaka lwa Vhalaudzi vha Lwomondo, uri lwo shumela lushaka lwa Vhavenda zwavhudi nga ndila ye lwa sala lwo fhateka vhukuma/Tshi tana Vhalaudzi vha Lwamondo vhe vhathu vha maanda, vha si na muvhango, vha vhuluvha. ✓✓ (2)
(Na zwiwe zwi pfallaho).

13.12 Ee. Nga mvelele na maitete a sialala ya Vhavenda zwo dowelea u ya u vhiga mafhungo kha vhadzimu vhavho, hu u sumbedza khuliso na u rerela Zwidzimu zwavho. ✓✓

KANA

Hai. Zwa u rerela zwidzimu a zwi tsha shuma kha lifhasi la zwino. ✓✓ (2)
[25]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 25

NA

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA***HA U TSA NDI HA U GONYA* – LL Mafenya na NA Milubi****MBUDZISO YA 14: *HA U TSA NDI HA U GONYA: NA ZWONE ZWI A DINA* – MBUDZISO NDAPFU****KHA VHA DZHIELE NZHELE:**

- Izwi i tou vha mutheo wa u fhindula iyi mbudziso ndapfu. Kha zwi shumiswe sa tsumbandila fhedzi. Fhedzi-ha, kha vha tendele-vho na miñwe mihumbulo yo fhambanaho na iyi, tenda ya vha i tshi sumbedza vhusiki na vhuṭanzi ha tsenguluso na mihumbulo zwo dziaho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari 27 musi vha tshi ṭola/maka mbudziso iyi.

KUAVHELWE KWA MARAGA:**Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:**

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) – maraga 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
 - Arali e kha khoudu 6–7 u wana maraga 4
 - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 3
 - Arali e kha khoudu 1–3 u wana maraga 2

ADENDAMU**Marangaphanda**

Vhatambi buguni ya dirama ndi vhathu vhane vha tamba vha tshi bvedza puloto na thero. Kanzhi mubvumbudzwa muthihi kana vha si gathi ndi vhone vha ndeme kha u bvedza mafhungo. Nga vhatambi ri a kona u vhona matshilele a ṭanganedzeaho na a sa ṭanganedzeiho zwitshavhani. Marubini sa muñwe wa vhatambi o ṭaniwa e muthu wa kutshilele ku sa ṭanganedzeiho diramani iyi.

Mbuno

- Marubini ha thetshesesi musi a tshi laiwa. Izwi ri vhona musi a songo tevhedza tsivhudzo ya manese na makhulu wawe ya uri a ḍibvise kha zwa vhudzekani a thome a dzhene tshikolo, ene a fhedza o ita inñwe thumbu ya vhuvhili.
- O dovha hafhu a ṭaniwa e muthu ane a fhulufhelesa khonani u wana ngeletshedzo dzo khakheaho. Izwi zwo ṇaṇa u vhone musi a tshi dzhia ngeletshedzo kha khonani dzawe ya uri kha thuthe thumbu, zwe zwa vho ita uri a si tsha wana vhana musi o no vha kha mbingano.

- Marubini o dovha hafhu a bveledzwa e muthu ane a sa gude nga vhukhaxhi hawe. Izwi zwi vhoneala musi a tshi dovha a vha na inwe thumbu o no kaidzwa nga vhadivhi.
- Marubini u tshila nga u sa dilonda ngeno a tshi tou zwi divha zwavhuḍi uri ene u tshisiwana. Zwi vhoneala musi a tshi khakha hu na uri mme awe vho lovha na uri u vho dzula na makhulu nga murahu ha musi o lwa na khotsi awe.
- Marubini o bveledzwa e muthu ane a sa lenge u shandukisa vhuimo/tsheo yawe a vho nanga u ita zwithu zwo khakheaho. Izwi zwi vhoneala musi a tshi nanga u thutha thumbu ngeno a tshi zwi divha uri ndi tshivhi.
- Marubini ndi muthu a sa ambi ngoho. Izwi ri zwi vhona musi a songo vhudza munna wawe uri o no vhuya a thutha thumbu.

Magumo

Muḥwali o kona u pfukisa matshilele a sa tangedzeiho nga u shumisa Marubibi diramani iyi, a tshi itela u tsivhudza vhavhali/vhataleli uri vha vhone khombo ine ya nga diswa nga u sa tshila zwavhuḍi tshitshavhani. [25]

KANA

MBUDZISO YA 15: HA U TSA NDI HA U GONYA: MUTSHUTSHU - MBUDZISO PFUFHI

- 15.1 Muḥwali u khou toda u bveledza uri vhataleli/vhavhali vha divhe zwauri Funzani o mbo di ditutshela ngau a si andane na zwine zwa khou ambiwa hafha. U sudzuluwa hawe ndi u itela uri nyito i shanduke hu de inwe. √√ (2)
- 15.2 Mafhungo aya a totomodza puloto ngauri nyambo ya Steven na Khakhathi yo fhedza yo vhangani uri Alice a rwiwe a fhedze o tuwa vuhadzi. Izwi zwi ita uri khudano na puloto zwi bveledzwe/aluwe. √√ (2)
- 15.3 Ntshavheni o tanwa e muthu a sa lengi u fhurea nga nyambo dza vhathu vhane vha sokou diambela zwine vha khou humbula, hu si na fhungo le vha tou li fara la ngoho./Ndi muthu a sa koni u talula ngoho kha mazwifhi, a vho fhedza nga u dzhia tsheo dzi si dzone. √√ (2)
- 15.4 Tshipida tshi bveledzwaho afha ndi tsha nyito i takuwaho, √ ngauri afha ndi he thaidzo ya Ntshavheni ya thoma u hulela u swika i tshi ya mathakheni. √√ (2)
- 15.5 U twesa hawe masosani na khonani mmbi zwi itisa uri a lutane na mufumakadzi/khonani yawe. √ Hu dovha hafhu ha dala u tshutshudzana kha u ita zwithu zwo khakheaho. √ (2)

- 15.6 Muṅwali u khou ṭoda u rumela mulaedza kha vhavhali wa uri munna u tea u thanyela vhathu vḥane vha nga mu luṭanya na mufumakadzi wawe nga mafhungo a si na ngoho khao. √√ (2)
- 15.7 U amba e eṭhe zwi ḍisa muhumbulo wa uri Ntshavheni o no dzikuswa nga mafhungo e a a pfa kha khonani dzawe. Ntshavheni u dovha a vhoneala o no vha na luvhudzi lwa u humbulela mufumakadzi wawe uri vhukuma u funana na Tsanyane. √√ (2)
- 15.8 Muānetsheli o ola Steven e muthu wa zwitshele ane a sokou amba mafhungo a si na vhuṭanzi nao a tshi tuṭuwedzwa nga vivho, √ ngeno Ntshavheni o olwa e muthu ane a sokou tevhelela mafhungo ane a si vhe na ngoho, a vho sokou dzhena mbitini a lwa na mufumakadzi. √ (2)
- 15.9 Nyambedzano iyi i ita uri Ntshavheni a lwe na mufumakadzi wawe a fhedza o tuwa, lwe mafhungo a tshi ya mathakheni a vho ṭoda mufumakadzi a tshi vhuya hayani nge a tumbula uri vho fhambana zwi songo tea. √√ (2)
- 15.10 Mathakheni a vhoneala zwila Ntshavheni a tshi fhambana/ṭalana na mufumakadzi wawe. Afha ndi hune zwa vho vhifha tshoṭhe, zwithu zwa mbo ḍi tshinyala. √√ (2)
- 15.11 Ee, zwi a konadzea uri muṭa u kwashee arali munna a tevhelela zwiambo zwa vhathu masosani. Ntshavheni o thatha musadzi nga nṭhani ha zwiambo zwa khonani dzawe. √√ (2)
- 15.12 Ee, ngauri Ntshavheni o tou mu humbulela nga murahu ha musi o pfa nyambo dza khonani dzawe, ene a vho humbula uri zwi nga vha zwi zwone uri Alice u funana na Tsanyane ula ane a ḍa a tshi mu dzhia nga goloi vha tshi ya u guda na mushumoni. √√√ (3)
(Na zwiṅwe zwi pfallaho). [25]

MILOMO YA NUKALA – NP Nefefe**MBUDZISO YA 16: MILOMO YA NUKALA – MBUDZISO NDAPFU****KHA VHA DZHIELE NZHELE:**

- Izwi i tou vha mutheo wa u fhindula iyi mbudziso ndapfu. Kha zwi shumiswe sa tsumbandila fhedzi. Fhedzi-ha, kha vha tendele-vho na miñwe mihumbulo yo fhambanaho na iyi, tenda ya vha i tshi sumbedza vhusiki na vhuṭanzi ha tsenguluso na mihumbulo zwo dziaho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari 27 musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

KUAVHELWE KWA MARAGA:

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) – maraga 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
 - Arali e kha khoudu 6–7 u wana maraga 4
 - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 3
 - Arali e kha khoudu 1–3 u wana maraga 2

ADENDAMU**Marangaphanda**

Vhatambi buguni ya dirama ndi vhatu vhane vha tamba vha tshi bveledza puloto na thero. Kanzhi mubvumbedzwa muthihi kana vha si gathi ndi vhone vha ndeme kha u bveledza mafhungo. Nga vhatambi ri a kona u vhona matshilele a tangedzeaho na a sa tangedzeiho zwitshavhani. Vho-Bukuṭa sa muñwe wa vhatambi vhahulwane vho taniwa vhe muthu wa kutshilele ku sa tangedzeiho diramani iyi.

Mbuno

- Vho-Bukuṭa vha bveledzwa vha thoho ya muṭa a re ambadzifhele. Izwi ri zwi vhona musi vha tshi ita zwine vha funa muṭani na u kombetshedza mirado yoṭhe ya muṭa uri i ite zwi funwaho nga vhone fhedzi.
- Ndi munna ane dzina lawe (Vho-Bukuṭa) la edza zwiito. Izwi zwi vhone musi vha tshi rwa Tsumbedzo na Vho-Takalani afha muṭani.
- Vho-Bukuṭa vho bveledzwa vhe khotsi ane a ita zwa vhudzekani na niwana wavho. Izwi zwi vhone afha diramani vha tshi ita zwavhudzekani na Ntshengedzeni ane a vha niwana wavho wa malofhani.
- Ndi munna a sa toḍi ngeletshedzo ya muñwe. Izwi zwi khwathisedzwa musi vha tshi vhudza thohoyatshikolo uri vha dibvise kha mafhungo a muṭani wavho na musi vha tshi hana ngeletshedzo ya Vho-Takalani ya uri kha vha litshe niwana a dzule ha makhadzi wawe.

- Ndi munna a no kandekanya pfanelo dza vhaniwe vhathu. Izwi zwi bveledzwa musi vha tshi rwa na u sema Tsumbedzo na Vho-Takalani ngeno Ntshengedzeni vho ita nawe zwa vhudzekani nga ndila ya u mu tambudza.
- Vho-Bukuṭa ndi munna a sa ṭhonifhi mulayo. Vho edela na Ntshengedzeni lwa vhudzekani, vha rwa na u sema Tsumbedzo na Vho-Takalani zwine zwa lwa na milayo ya shango.
- Vho-Bukuṭa vha fhedza vho farwa nga mapholisa nge vha ita zwiito zwi sa ṭanganedzei tshitshavhani.

Magumo

Muṅwali o kona u pfukisa matshilele a sa ṭanganedzeiho nga u shumisa Vho-Bukuṭa ḍiramani iyi, a tshi itela u tsivhudza vhavhali/vhataleli uri vha vhone khombo ine ya nga ḍiswa nga u sa tshila zwavhuḍi tshitshavhani.

[25]

KANA

MBUDZISO YA 17: *MILOMO YA NUKALA* – MBUDZISO PFUFHI

- 17.1 Muṅwali u khou ṭoda u ḍivhadza zwiitei zwiswa zwi ṭotomodzaho puloto kana khuḍano. Muṅwali u khou ṭoda u bveledza uri vhaṭaleli/vhavhali vha ḍivhe zwauri Ntshengedzeni o vha o ḍiedetshela u khou tou vuswa nga u khokhonya ha khotsi awe, zwine zwa ḍisa nyito ntswa i kungaho vhaṭaleli. √√ (2)
- 17.2 Mafhungo aya o ṭotodza puloto ngauri zwiito zwa Vho-Bukuṭa zwa lunyonyonyo lwa u ṭoda u ita zwa vhudzekani na riwana zwi mbo bvela khagala, ha vha u ṭotomodza puloto/khuḍano. √√ (2)
- 17.3 Ntshengedzeni ndi riwana/muthu ane a ofha u ita zwithu zwo khakheaho na uri ndi riwana o ḍalaho ṭhonifho na vhuthu/Ndi muthu a ambaho muhumbulo wawe zwi khagala naho e kha nyimele yo vhihaho. √√ (2)
- 17.4 Mafhungo aya a ṭana tshipiḍa tsha mathomo, ngauri ndi hone hune muṅwali a thoma u ri bveledzela u simuwa ha thaidzo na vhaanewa vhahulwane. √√ (2)
- 17.5 Ndi muthu ane a kha ḍi tshila kha ḷa mulovha he vhokhotsi vha vha vha sa hanedzwi, vha tshi vha vhone ambadzifhele muṭani – ndi ngazwo Vho-Bukuṭa vha tshi ita zwine vha funa.√√ (2)

- 17.6 Mulaedza ndi wa uri vhatu vha tshinnani vhane vha didzhenisa kha zwa vhudzekani na vhana vhavho/vhasidzana, vha zwi litshe ngauri vha sa ralo vha do farwa.√√

KANA

- Vhatu vha tshifumakadzini vhane vha vha na vhubanzi ha vhubudzi ho raliho vha songo fhumula, kha vha pote kha vhoramilayo uri maitele ayo a fheliswe.√√ (2)
- 17.7 U amba u wotho zwi dzumbulula uri Ntshengedzeni o no vha na thaidzo nga zwe khotsi awe vha mu ita zwi sa tangedzeiho; zwi kwama muhumbulo wawe wa vho thithisea na tshikoloni. √√ (2)
- 17.8 Vho-Takalani vha sumbedzwa vhe muthu ane a fara vhana vhawe zwavhudi, nahone vha tshi toda u divha uri vha dinwa ngani, ngeno Vho-Bukuta vha tshi tambudza vhana vhavho nga u vha rwa na u ita navho zwa vhudzekani. √√ (2)
- 17.9 Vho-Bukuta vho vha vha sa humbuli uri zwine vha khou ita kha Ntshengedzani zwi nga wanala, fhedzi ri tshi ya mathakheni ri wana Vho-Bukuta vha tshi vho farelwa zwiito zwavho, zwa vho shanda zwe vha humbula. √√ (2)
- 17.10 Ntshengedzeni o tshinyalelwa nga tshikolo na vhumatshelo, a fhedza o vhifha muvhilini. √√ (2)
- 17.11 Ee, zwi a konadzea kha vhokhotsi vha re na kuhumbulele kwo khakheaho, vhane vha vhona hu si vhubudzi u tambudza vhana vhavho lwa vhudzekani/Hu na vhokhotsi vhanzhi vha re dzhele nga mafhungo a fanaho na enea. √√ (2)
- 17.12 Ee, ngauri Tsumbedzo o vha a tshi dzulela u rwiwa na u senwa a songo tshinya tshithu. O vha a tshi dzula o tshuwa lune zwa kwamavho na kualutshela kwawe na kushumele tshikoloni. Nwana a aluwa e na mutsiko wo raliho u a kundelwa nga zwinzhi.√√√ (3)

[25]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 25
MARAGAGUTE: 80

KHETHEKANYO YA A: RUBRIKI YA U TOLA MAANEA A LITHERETSHA – MBUDZISO NDAPFU: VHURENDI [MARAGA: 10]

Khritheria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili Tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
<p>Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwathisedza nga vhutanzi na kupfeselele kwa tshibveledzwa</p> <p>MARAGA 7</p>	<p>- Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho - Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwathisedzo yo dziaho u bva kha tshirendo - U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa liñwalwa (vhurendi) na tshirendo</p>	<p>- U sumbedza u pfesesa na u sengulusa thoho nga ndila yone - Phindulo ndi yo faredzaho - zwidodombedzwa zwi khagala - Mbuno dzi pfadzaho dzo nekudzwa, naho dziñwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika henefho - U pfesesa ha lushaka lwa liñwalwa (vhurendi) na tshirendo</p>	<p>- Tsenguluso i fushaho/linganelaho ya thoho - Hu na dziñwe mbuno dzavhuḍi dzi tikedzaho thoho - Naho dziñwe dza mbuno dzo tikedzwa, hu ḍi vha na vhutanzi vhu sa tendiseiho - U pfesesa ha mutheo ha lushaka lwa liñwalwa (vhurendi) na tshirendo</p>	<p>- Tsenguluso ya thoho i sa fushi - Hu na tshaedzo khulwane ya mbuno dzi tikedzaho thoho - Kupfeselele kwa fhasi kwa lushaka lwa liñwalwa (vhurendi) na tshirendo</p>	<p>- A hu na u pfesesa wa thoho - A hu na thikhedzo u bva kha tshirendo - Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liñwalwa (vhurendi) na tshirendo</p>
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO	<p>- Tshivhumbeo tsho lunzhedanaho tshothe - Mbuno dzo lundwa tshidele nahone dza bveledzwa zwi khagala tshothe - Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a tokonya, nahone zwo lulama - A hu na vhukhaki vhu vhone ha girama, mupeleto na zwiga zwa u vhala</p>	<p>- Tshivhumbeo tshi re khagala na mbuno dzi tevhelelanaho lu pfadzaho - Thevhekano ya mbuno i a pfadza - Luambo, thouni na tshitaela vhunzhi zwo lulama</p>	<p>- Hu ḍi vha na vhuñwe vhukhaki ha tshivhumbeo - Maanea/Phindulo i shaedza thevhekano yo fhateaho ya kupfeselele na ndunzhendunzhe - Luambo lwo faredza vhukhaki vhu si gathi, thouni na tshitaela hunzhi zwo tea</p>	<p>- Tshivhumbeo tsho pulaniwa lwo khakheaho - Mbuno a dzo ngo dzudzanywa lu pfadzaho - Vhukhaki ha luambo vhu khagala - Thouni na tshitaela a zwo ngo tea</p>	<p>- Tshivhumbeo tsho khakheaho tshothe - Vhukhaki vhunzisa ha luambo na tshitaela</p>
MARAGANYANGAREDZI	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1

KHETHEKANYO YA B NA C: RUBRIKI YA U TOLA/MAKA MAANEA A LITHERETSHA – PHINDULO NDAPFU: NGANEA NA DIRAMA NA FOLOKULO [MARAGA: 25]

Khritheria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU	12–15	9–11	6–8	4–5	0–3
<p>Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwathisedza nga vhuṭanzi na kupfesesele kwa tshibveledzwa</p> <p>MARAGA 15</p>	<p>- Phindulo ya maṭhakhethakheni/nthesa: 14–15 Phindulo ya maṭhakheni/ntha: 12–13 - Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho - Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwathisedzo yo dziaho u bva kha tshibveledzwa - U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa liṅwalwa na tshibveledzwa</p>	<p>- U sumbedza u pfesesa na u sengulusa thoho nga ndila yone - Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala - Mbuno dziṅwe dzi pfa dzaho dzo nek edzwa, naho dziṅwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika henefho - Hu na vhuṭanzi ha u pfesesa lushaka lwa liṅwalwa na tshibveledzwa</p>	<p>- U pfesesa thoho lwo linganelaho/hu songo goḍombelaho; a si zwoṭhe zwiṭalusi zwo dodombedzwa - Hu na dziṅwe mbuno dzi tikedzaho thoho - Maṅwe makumedzwa o tikedzwa, fhedzi vhuṭanzi a vhu tendisei tshifhinga tshoṭhe - U pfesesa liṅwalo na tshibveledzwa hu songo fhelelaho</p>	<p>- U pfesesa thoho lwa u tou phuphuledza; a hu tou vha na zwiṅwe zwiṭalusi zwo senguluswaho nga vhuḍalo - Mbuno ṭhukhu dzi tikedza thoho - Makumedzwa a tshimbilelanaho ndi maṭukutuku - U pfesesa huṭuku ha liṅwalwa na tshibveledzwa</p>	<p>- U pfesesa huṭukutuku ha thoho - Ndingedzo yo rembedaho/i songo khwathaho ya u fhindula mbudziso - Makumedzwa ha tendisei na kathihi - Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liṅwalwa kana tshibveledzwa</p>
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
<p>Tshivhumbeo, thevhekano i pfa dzaho na kuṅekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu</p> <p>MARAGA 10</p>	<p>- Tshivhumbeo tsho lunzhedzana tshoṭhe - Marangaphanda na magumo ndi zwa nthesa - Makumedzwa o vhekanywa zwavhuḍi nahone a bveledzwa zwi khagala - Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a ṭokonya, nahone zwo lulama</p>	<p>- Tshivhumbeo tshi re khagala na makumedzwa a tevhelelanaho lu pfa dzaho - Marangaphanda na magumo na dziṅwe phara zwo dzudzanywa nga ndila yo faranaho - U tevhekana hu pfa dzaho ha makumedzwa - Luambo, thouni na tshitaela hunzhi zwo lulama</p>	<p>- Hu na vhuṅwe vhuṭanzi ha tshivhumbeo - U pfa dzaho na ndunzhendunzhe zwi di vha hone, fhedzi zwo faredza vhukhakhi - Hu na vhukhakhi vhu vhone lwo ha luambo; thouni na tshitaila hunzhi zwo tea - Phara hunzhi dzo lulama</p>	<p>- Tshivhumbeo tsho pulaniwa nga ndila yo khakheaho - Makumedzwa ho ngo vhekanywa nga ndila i pfa dzaho - Vhukhakhi ha luambo vhu khagala - Thouni na tshitaela a zwo ngo tea - Phara dzo khakhea</p>	<p>- U shaea ha tshivhumbeo tsho pulaniwaho zwi khakhisa thevhekano ya likumedzwa - Vhukhakhi ha luambo na tshitaila zwi itisa uri phindulo iyi i kundelwe u swikelela - Thouni na tshitaela a zwo ngo tea - Phara dzo khakhea</p>
MARAGANYANGAREDZI	20–25	15–19	10–14	5–9	0–4

Vhune ha khandiso iyi ho vhaledzwa